

Latencija u fragmentiranoj kulturi: marljivost, pripadnost i izgradnja kulturnog ideala

Leo Ivanišević¹

Privatna praksa, Beograd · ORCID: 0009-0005-3590-8419

(pregledni naučni rad)

Za citiranje: Ivanišević, L. (2026). Latencija u fragmentiranoj kulturi: marljivost, pripadnost i izgradnja kulturnog ideala. *Uvidi*, 3, str. 72–88. **DOI:** <https://doi.org/10.67978/INSIGHTS.2026.3.4>

Sažetak

Latentna faza se u klasičnoj psihoanalitičkoj literaturi opisuje kao period sublimacije nagona i relativnog mirovanja pre adolescencije. Ovaj rad predlaže da je latencija, suštinski, period u kome dete gradi odgovor na dva pitanja, gde pripada i prema kom merilu vredi, i da taj proces u savremenoj kulturi postaje otežan onda kada dete umesto jednog koherentnog kulturnog ideala prima kontradiktorna merila iz porodice, škole, vršnjačke grupe i digitalnog sveta. Rad povezuje klasičnu freudovsku sliku latencije sa objektnim odnosima, ego psihologijom i self psihologijom, sistematski ih provlači kroz model osam bazičnih razvojnih kompetencija ličnosti (OLI IPP), i pokazuje kroz prizmu Eriksonove ose marljivost-inferiornost kako se susreću tri naizgled različita procesa: Kohutova dekataksa grandioznosti, klajnijanska integracija agresije i libida, i ego-psihološka sintetička funkcija, koji suštinski opisuju isti kapacitet - da se susret sa trenutnim ograničenjem (trenutna inferiornost) podnese bez sloma sublimacije (da možemo nastaviti da se trudimo i vidimo sebe kao kompetentne, čak i kada nam nešto ne ide). Iz ovog teorijskog okvira rad izvodi konkretne terapijske implikacije za rad sa odraslim klijentima koji nose nerazrešene „probleme školskog dvorišta“, ilustrovane kompozitnim kliničkim prikazom.

Primljeno: 14. 8. 2026.

Prihvaćeno: 5. 9. 2026.

Objavljeno: 20. 9. 2026.

OPEN ACCESS

© autor, CC BY 4.0

Ključne reči: latencija, marljivost, kulturni ideal, bazične razvojne kompetencije ličnosti, self psihologija, ego ideal, OLI integrativna psihodinamska psihoterapija

Uvod

Zašto je latencija najzapostavljena faza u psihoterapijskoj literaturi? Freudove rane faze i edipalna faza dobijaju stotine stranica objašnjenja, adolescenciji je posvećena čitava grana razvojne psihologije, a period između šeste i jedanaeste godine najčešće prođe kroz nekoliko rečenica o „mirovanju nagona“ i „sublimaciji“, kao da se u detetu tih godina ništa naročito ne dešava. To je čudno, jer upravo u tom periodu dete prvi put samostalno izlazi iz porodičnog kruga u širi socijalni svet škole i vršnjačke grupe gde prvi put dobija odgovor na dva pitanja koja će ga pratiti čitav život: gde pripadam i prema kom merilu vredim.

Ovaj rad polazi od teze da latencija nije period čekanja, već period aktivne izgradnje. Dete u ovom uzrastu gradi ono što bismo mogli nazvati kulturnim idealom, unutrašnjom

¹ E-pošta: dreamheart89@hotmail.com

slikom onoga što zajednica ceni i nagrađuje i meri sebe prema toj slici kroz marljivost, postignuće i pripadnost grupi. Erikson je ovaj zadatak nazvao osom marljivosti naspram inferiornosti. Klasična formulacija ostavlja otvoreno pitanje šta se tačno dešava kada dete ne uspe da izgradi taj osećaj marljivosti, kompetentnosti, preduzimljivosti i produktivnosti i još važnije za savremenog terapeuta, šta se dešava kada zajednica koja bi trebalo da ponudi jedan koherentan kulturni ideal umesto toga nudi nekoliko međusobno protivrečnih.

Ovu potrebu za rekonceptualizacijom prepoznaje i savremena literatura: Maroudas, Wiseman i Harel (2023) predlažu pomak od slike latencije kao „psihoseksualnog mirovanja i psihičke rigidnosti“ ka srednjem detinjstvu kao periodu psihičkog rasta, razvojnih izazova i emocionalne krhkosti (dete je, po njihovoj metafori, „istovremeno talas i čestica“ – u stalnom rastu, a opet strukturisano).

Rad ima dva cilja. Teorijski cilj je da pokaže da klasična frejdovska slika latencije sama za sebe ne objašnjava dovoljno šta se u ovoj fazi zapravo dešava, i da tri dodatna teorijska sočiva, objektni odnosi, ego psihologija i self psihologija, otkrivaju tri lica istog procesa koji model osam bazičnih razvojnih kompetencija O.L.I. integrativne psihodinamske psihoterapije sistematski povezuje sa klasičnom psihoanalitičkom teorijom latencije u jedan koherentan prikaz. Klinički i savremeni cilj je da pokaže da je izgradnja kulturnog ideala danas otežana na način koji Freudovo vreme nije poznavalo, jer dete istovremeno prima merila iz porodice, škole, vršnjačke grupe i digitalnog sveta koja se retko slažu; odrasli klijenti koji dolaze na terapiju noseći nerazrešen „problem školskog dvorišta“, hroničnu nesigurnost u sopstvenu vrednost i svoje mesto u svetu, često nose upravo posledicu te fragmentacije. Rad se završava razmatranjem šta to znači za terapijski rad: kako prepoznati kontradiktorne unutrašnje glasove koje je klijent internalizovao i kako mu pomoći da izgradi sopstveni, integrisani kulturni ideal. Sveobuhvatan pregled jednog veka promena u shvatanju latencije – od Freudove psihoseksualne teorije do savremenih dinamičkih sistemskih modela – daje Knight (2014).

Klasična frejdovska slika latencije

Latentna faza počinje nakon razrešenja edipalnog konflikta i traje do puberteta. Freud (1905) je ovaj period video kao relativno mirnu pauzu u nagonском razvoju, ali „mirna“ ovde ne znači prazna – potrebno je mnogo unutrašnjeg rada da bi se postigao i sačuvao taj mir. Da bi sirovi seksualni i agresivni nagoni bili obuzdani i preusmereni u učenje, igru i socijalnu adaptaciju, moraju se uspostaviti tri stuba.

Prvi stub je relativno konsolidovan superego, psihička instanca koja ne dozvoljava proboj sirovog impulsa. Freud (1923) opisuje njegovo formiranje kao introjekciju roditeljskih zabrana i vrednosti, proces koji superego pretvara iz spoljašnjeg autoriteta u unutrašnji. Bez ove konsolidacije, nagon se ne odlaže niti preusmerava, već izbija kroz acting-out ili regresivno ponašanje.

Drugi stub je ego sposoban za sublimaciju. Freud (1923) ego pripisuje sopstvenu energiju koja ga pokreće ka ovladavanju realnošću i upravo tu energiju, uz onu oslobođenu potiskivanjem nagona, ego u latenciji usmerava u aktivnosti od kulturnog i socijalnog značaja. Poznata slika jahača i konja (Freud, 1923) ovde dobija konkretan sadržaj: konj je privremeno zauzdan zahvaljujući superegu, a jahač ga vodi ka novim, društveno prihvaćenim ciljevima.

Treći stub je spoljašnji: kultura i vršnjačka grupa nude realne i simboličke objekte ka kojima se nagonska energija usmerava. Škola, sport, umetnost i igra funkcionišu kao kanali sublimacije koji vode ka intelektualnom i moralnom razvoju, ne samo ka pražnjenju energije (Freud, 1930).

Od dijade do trijade. Franieck i Günter (2010) latenciju smeštaju u kontinuitet ranijeg razvojnog puta: u najranijem periodu dete doživljava svet isključivo kroz majku, u narcističkoj fuziji bez jasne granice između sebe i drugog, u onome što Freud (1930) naziva okeanskim osećanjem. Dolaskom oca kao trećeg, dete uči da odnosi nisu isključivo fuzionalni; otac funkcioniše kao predstavnik zakona, sveta i kulture, a njegovo prisustvo prekida tu ranu narcističku dijadu i uvodi dete u širi, realan svet. Adekvatno prisustvo te funkcije u edipalnoj fazi omogućava separaciju, a u latenciji se taj isti otac transformiše u nešto šire: predstavnika škole, kulture i grupnih vrednosti. Upravo u tom prelazu učvršćuje se superego unutar kog se dalje razvijaju dva odvojena, srodna pojma.

Ego ideal naspram kulturnog ideala. Ovo razlikovanje zaslužuje posebnu pažnju, jer se u kliničkoj literaturi često gubi. Franieck i Günter, oslanjajući se na Freudovu koncepciju iz „Budućnosti jedne iluzije“ (1927), opisuju internalizaciju kulture kao dvostepen proces. Prvi nivo obuhvata najstarije, univerzalne zabrane (incest, kanibalizam, ubistvo) čija inhibicija omogućava opstanak civilizacije i čije razrešenje kroz edipalni konflikt formira sam superego, ono što Freud naziva vozilom civilizacije. Drugi nivo, aktivan upravo u latenciji, obuhvata sekundarne, kulturno specifične vrednosti kojima se već formirani superego dopunjuje. Ego ideal potiče iz narcističkih težnji vezanih za individualno savršenstvo i kompetenciju, ono što dete želi da postane samo za sebe. Kulturni ideal se vezuje za narcističku reminiscenciju u pravcu pripadanja grupi, ono što grupa od deteta traži da bi ono pripadalo. Prvi meri „koliko sam dobar“, drugi meri „koliko pripadam“ i deca u latenciji grade oba merila istovremeno, često bez svesti da su to dva različita zahteva. Reich (1954) ovu razliku sažima u formuli: ego ideal izražava ono što neko želi da bude, a superego ono što neko treba da bude.

Poreklo pojma kulturni ideal u samom Freudovom delu. Vredi istaći da pojam kulturni ideal, iako ga Franieck i Günter (2010) formalizuju i imenuju, nije njihova samostalna inovacija, već direktno proističe iz Freudove (1921) Psihologije masa i analize ega. Freud tamo opisuje da pojedinac, pridružujući se grupi, može napustiti sopstveni ego ideal i zameniti ga grupnim idealom koji se simbolički utelovljuje u vođi, jer vođa apsorbira individualne idealizovane osobine svakog člana grupe. Ta zamena donosi osećaj oslobođenja i trijumfa, isti narcistički kvalitet koji, prema Freudu (1927), leži u osnovi kulturnog ponosa: zadovoljstvo koje kultura pruža svojim učesnicima je narcističke prirode. Ona počiva na ponosu zbog onoga što je već postignuto i to zadovoljstvo se dodatno učvršćuje poređenjem sa drugim kulturama koje su odabrale drugačije ideale. Franieck i Günter samo imenuju i empirijski razrađuju mehanizam koji je Freud već opisao: kulturni ideal je grupni ego ideal, prihvaćen po istoj narcističkoj logici po kojoj pojedinac prihvata sopstveni.

Terminološka evolucija: od ideala ega do superega. Sam pojam prošao je kroz nekoliko preinačenja u Freudovom delu, što objašnjava zašto se termini danas koriste manje precizno nego što bi trebalo. U „O narcizmu“ (1914) Freud uvodi idealni ego i ego ideal gotovo naizmenično, kao instancu koja nasleđuje detinji narcizam i meri stvarni ego prema tom idealu – ono što bismo danas nazvali savešću. U Psihologiji masa (1921) termin idealni ego se napušta, a ideal i „kritička instanca“ (saves) stapaju se u ego ideal, prvi koren onoga što će 1923. postati superego. U Ja i Ono (1923) superego se

konstituiše kao zasebna instanca, naslednik Edipovog kompleksa. Tek u Novim predavanjima (1933) Freud pravi finu razliku: superego je „nosilac ego ideala“, a sam ideal ostaje vezan za edipalne roditelje kao idealizovane figure.

Kasniji autori ovu terminološku nejasnoću razrešavaju na srodne načine. Loewald (1962) ih razlikuje po odnosu prema vremenu: idealni ego je najraniji, narcistički stupanj u kome se savršenstvo zamišlja samo u sadašnjosti, jer razlika između sebe i sveta još nije uspostavljena; tek integracijom edipalnih objekata, na samom početku latencije, ta buduća projekcija postaje zaista sopstvena, i formira se superego. Hammerman (1965), Chasseguet-Smirgel (1975) i Hanly (1984) dolaze do srodnog zaključka različitim putevima: ego ideal ostaje bliže primarnom narcizmu i primitivnijoj identifikaciji, superego bliže Edipovom kompleksu i sekundarnoj identifikaciji. Zajednička nit, bez obzira na autora: ego ideal je pitanje „želeo bih da budem“, superego pitanje „trebalo bi da budem“ – razlika koju je Reich sažela u jednoj rečenici.

Garnizon i na nivou civilizacije. Freud (1916-17), u Predavanju XXII svojih Uvodnih predavanja u psihoanalizu, opisuje razvoj libida vojnom slikom: kao vojska koja napreduje kroz teritoriju gde libido na svakoj razvojnoj tački ostavlja garnizon, deo snaga koji čuva tu poziciju. Kad napredovanje kasnije naiđe na jak otpor, na primer u vidu edipalnog konflikta, ono se ne povlači nasumično, već se vraća tačno na onu tačku gde je garnizon bio najjači, gde je odbrana već pripremljena. Ova slika objašnjava zašto se fiksacija na određenu razvojnu tačku, jednom uspostavljena, teško napušta, čak i kad spoljašnja opasnost koja ju je izazvala odavno prođe - garnizon jednom postavljen retko se povlači sam od sebe, jer bi pregrupisanje zahtevalo potpuno osvajanje naredne razvojne teritorije u koju treba premestiti garnizon, što sa trenutnim kapacitetima nije moguće. Ista vojna metafora se kod Freuda pojavljuje i na nivou same civilizacije. U Nelagodnosti u kulturi (1930) Freud piše da civilizacija ovladava opasnom agresivnošću pojedinca tako što je oslabi i razoruža i u njemu uspostavi instancu koja nad njom bdi, „poput garnizona u osvojenom gradu“. Superego je i sam jedan garnizon, ali garnizon koji civilizacija postavlja unutar pojedinca u ime kulture, ne garnizon koji pojedinac sam sebi gradi na tačkama razvojne fiksacije. Ova dva značenja iste slike, jedno individualno-razvojno, drugo civilizacijsko pokazuju koliko duboko je vojna metafora bila ugrađena u Freudov način mišljenja o tome kako se kontrola, jednom uspostavljena, održava dugo pošto je spoljašnja opasnost prošla.

Franić i Günter (2010) ovu razliku dodatno produbljuju vezivanjem za dva sloja narcizma iz klasične teorije. Sekundarni narcizam, ljubav prema sebi koja proističe iz introjekcije i identifikacije sa objektom, jeste koren ego ideala, već poznata veza u psihoanalitičkoj literaturi. Autori, međutim, dodaju da je i kulturni ideal ukorenjen u narcizmu, ali njegovom ranijem, primarnijem sloju. Autori se oslanjaju na Lu Andreas-Salomé (1962) i njenu ideju o „dvostrukoj orijentaciji narcizma“ prema kojoj je jedan pravac narcizma orijentisan ka postizanju individualnosti, a drugi ka stapanju sa celinom i uvode pojam impulsa narcističke reminiscencije: nesvesnog traga te rane, dvostruke orijentacije koji ostaje ugrađen u psihi kroz čitav razvoj, poput korena biljke koji ostaje u zemlji dok stabljika raste ka svetlosti. Kulturni ideal, tvrde autori, nije proizvoljan, već predstavlja to koju od dve moguće orijentacije (individualnost ili stapanje) data kultura bira kao svoju osnovnu matricu. Njihova empirijska studija to potvrđuje: nemačka deca u istraživanju grade kulturni ideal oko individualne kompetencije, orijentacije ka postizanju individualnosti, dok brazilska deca grade kulturni ideal oko porodičnog stapanja, orijentacije ka spajanju sa celinom.

Ovde vredi razjasniti jedan naizgled paradoks, jer bi se lako moglo pomisliti da je pripadanje rezervirano samo za kulture okrenute stapanju, dok individualistička orijentacija vodi u neku vrstu kulturne bespripadnosti. To nije tačno. Obe orijentacije su podjednako putevi ka pripadanju, samo dva različita puta ka istom cilju. Brazilsko dete pripadanje ostvaruje kroz stapanje sa porodicom i grupom, kroz to koliko dobro čuva zajedničku vezu. Nemačko dete pripadanje ostvaruje kroz individualnost jer pripada kulturi koja kompetenciju, granice i nezavisnost prepoznaje i nagrađuje kao vrednost. Individualizam nije „ne pripadam nigde, i to mi ne treba“, već „pripadam kulturi koja ceni baš ovakvu vrstu samostalnosti“. Kratko rečeno, ego ideal se oslanja na sekundarni narcizam i pita „koliko sam dobar prema sopstvenom, ličnom merilu?“, dok se kulturni ideal oslanja na primarni narcizam i pita „kroz koju od dve osnovne orijentacije, individualnost ili stapanje, moja kultura ostvaruje i nagrađuje pripadanje?“.

Franić i Günter (2010) dodaju da ovaj proces nije kulturno neutralan: kulture sa jačom, nezavisnom koncepcijom selfa nagrađuju isticanje i kompetitivnost, dok međuzavisne kulture nagrađuju usklađenost i solidarnost: dva različita puta ka istoj grupnoj koheziji. Kad porodična kultura nije u sukobu sa širim društvenim okruženjem dete lakše internalizuje kulturni ideal i razvija osećaj pripadnosti koji dodatno motivise učenje i saradnju.

Dominantne anksioznosti ovog perioda proizlaze iz te iste konsolidacije. Freud (1923, 1926) beleži prelaz od seksualno-agresivne anksioznosti ranijih faza ka moralnoj anksioznosti, strahu od kazne suprega i realističnoj anksioznosti, strahu od neuspeha i gubitka roditeljske ljubavi. Novick i Novick (2005) dodaju anksioznost vezanu za kompetenciju i pripadnost grupi, dok Gilmore (1990) opisuje posebnu osetljivost dece ovog uzrasta na isključenje i posramljivanje, koja se ispoljava kao stid i inhibicija ili hiperaktivna kompenzacija. U osnovi ovih strahova ne stoji goli opstanak, već sposobnost da se sačuva narcistička ravnoteža pred zahtevima vršnjačke grupe i kulture.

Proširenje teorijske slike: tri dodatna sočiva

Klasična slika objašnjava zašto se nagon stišava, ali ne objašnjava dovoljno šta dete zapravo gradi dok je nagon stišan. Tri teorijska pravca, objektni odnosi, ego psihologija i self psihologija otkrivaju tri lica istog procesa integracije.

Latencija kao nova proba depresivne pozicije. Klein (1935, 1940) depresivnu poziciju smešta u prvu godinu života: trenutak kad odojče integriše dobru i lošu sliku majke u jednu, celovitu osobu i prvi put postaje sposobno za pravu ambivalenciju. Ta integracija se ne postiže jednom zauvek; svaki novi razvojni izazov je iznova testira, a vršnjačka grupa u latenciji je prvi takav izazov van porodičnog kruga, rivalstvo i prijateljstvo prema istoj osobi, neuspeh koji mora da se podnese bez rušenja slike o sebi. Segal (1957) razlikuje dva ishoda: autentičnu reparaciju, u kojoj dete podnese razočaranje i iz njega izvede realan trud, i maničnu odbranu, koja beži u kompulzivno, trijumfalno postignuće. Razlika se vidi već u dvorištu posle svađe oko lopte: dete koje podnosi ambivalenciju kaže „ljut sam na njega, ali mi je i dalje drug“ i vrati se igri sutradan; dete koje ne podnosi cepa druga na potpuno dobrog ili potpuno lošeg.

Prelaz od igre ka radu. Hartmannova (1939/1958) sintetička funkcija ega objašnjava kako um povezuje unutrašnju želju sa spoljašnjim ograničenjem u jedinstven čin. U latenciji ta funkcija dobija konkretan oblik: nestrukturirana igra ranijeg detinjstva prelazi u rad, aktivnost vezanu za pravila, odloženu nagradu i spoljašnju procenu, školski zadatak, sportsku disciplinu, dugoročan projekat. Taj skok je egopsihološka

konkretizacija sublimacije: sposobnost da se podnese odlaganje, prihvati pravilo i istraje kroz frustraciju do realnog rezultata.

Transformacija grandioznog selfa. Kohut (1971, 1977) opisuje kako se detinja grandioznost, potreba da bude savršeno i dobija divljenje, postepeno pretvara u realne ambicije, pod uslovom optimalne frustracije. U latenciji tu funkciju ogledanja delom preuzima vršnjačka grupa, koja nosi rizik koji roditeljsko ogledanje ne nosi, drug može otvoreno da pobedi. Benigno rivalstvo omogućava detetu da testira grandioznost u realnim uslovima, izgubi ponekad i ostane povezano; kad ovaj proces uspe, grandioznost sazreva u ambiciju koja izdrži poraz, kad ne uspe, dete ostaje zavisno od pobede kao jedinog dokaza sopstvene vrednosti.

Bion (1977) grandioznost i pripadanje grupi vidi kao dve suprotstavljene sile, narcizam i socijalnost, posredovane sposobnošću „osećanja sa“ i „osećanja kao“ ostali članovi grupe; kad grupa odbaci člana, javlja se narcistička rana, pretnja samom osećaju vrednosti, ne samo običan neuspeh. Rosenfeld (1987) i Green (2001) dodaju nijanse koje sprečavaju automatsko izjednačavanje narcizma sa patologijom: Rosenfeld razdvaja patološki narcistički objektni odnos od narcističke zaštite, zdravog graditelja samopoštovanja, a Grin razlikuje pozitivni, „životni“ narcizam koji teži integraciji od negativnog, „smrtonosnog“ koji teži svođenju investicije u sebe na nulu. Cilj latencije, dakle, nije ukidanje narcizma, već njegovo sazrevanje: zdrav narcizam nije suprotnost socijalnoj pripadnosti, već, kako Bion sugerše, njen preduslov, jer dete bez ikakvog samopoštovanja nema od čega da izgradi kapacitet za „osećanje sa“ drugima.

Predlažemo da se ova tri procesa, integracija ambivalencije, sinteza želje i pravila, i sazrevanje grandioznosti, čitaju kao tri opisa, iz tri različita ugla, razvoja iste sposobnosti: sposobnosti da se ograničenje podnese bez sloma sublimacije.

OLI bazične razvojne kompetencije u latentnom periodu

O.L.I. integrativna psihodinamska psihoterapija razvoj posmatra kroz osam bazičnih razvojnih kompetencija. To su funkcionalne sposobnosti za obradu i upravljanje emocijama. Za razliku od mehanizama odbrane, one ne iskrivljuju stvarnost. Grade se postepeno, kroz uvežbavanje, sve dok se ne automatizuju, slično hodanju ili govoru.

Latencija je druga šansa za sve njih. Ako je neka sposobnost do tog trenutka bila slabo razvijena, novo okruženje, škola i vršnjačka grupa, može da je ojača. Ali isto tako, ako okruženje ne pruži ono što je potrebno, latencija može dodatno da učvrsti već postojeći zastoj.

Neutralizacija i mentalizacija. Ove dve sposobnosti rade rame uz rame: neutralizacija stišava afekat i pretvara ga u energiju usmerenu ka rešavanju problema, mentalizacija razume sopstvene i tuđe postupke kao smislene, na osnovu želja, potreba i namera. Latencija je druga šansa za obe, pod uslovom stabilnog okruženja u kome odrasli mirno reaguju na afekat i dete sme da govori o osećanjima pre nego što na njih odmah reaguje. Bez tog uslova javljaju se dva ishoda: hiperintelektualizacija, u kojoj dete filozofira o motivima ali se razmišljanje nikad ne pretvara u pravi čin (spolja liči na marljivost, iznutra je zastoj), ili odustajanje od razmišljanja u korist direktnog pražnjenja kroz akciju i rizične odluke, bez promišljanja unapred. Morra (2020), u slučaju deteta opsednutog temom beskonačnosti i smrti, oprezno postavlja pitanje da li rano filozofiranje može imati i zdraviju stranu, kad je podeljeno sa odraslim koji razume njegovo emocionalno značenje, umesto da bude čista odbrana od anksioznosti.

Celovitost i konstantnost objekta. I ove dve sposobnosti zavise od istog uslova: doslednog, strukturiranog okruženja koje deluje iz pozicije prijateljske moći, autoriteta koji je istovremeno čvrst i dobronameran. Ovaj princip potvrđuju i najuspešniji terapijski pristupi za teže poremećaje, granični poremećaj ličnosti, zavisnosti, antisocijalnu organizaciju ličnosti: Winnicott (1960) ga je nazvao okruženjem koje drži i sadrži, Jones (1953) ga je razradio u model terapijske zajednice, Linehan (1993; Linehan i sar., 1991) ga je ugradila u dijalektičku bihejvioralnu terapiju. Škola i porodica koje zajedno pružaju takvo okruženje ojačavaju ovu sposobnost; kad ne uspevaju, u 21. veku sve teže, jer dete danas prolazi kroz porodicu, školu, vršnjačku grupu i digitalni svet od kojih nijedna više nema monopol nad njegovim vremenom i pažnjom, haotično ponašanje ima sve ozbiljnije posledice i otežava povratak ka sublimaciji u službi autonomije.

Tolerancija na frustraciju. Frustraciju delimo na četiri vrste prema razvojnoj fazi: oralnu (primanje, čekanje), analnu (davanje, kontrola), falusnu (rivalitet, poraz) i narcističku (self-objektne potrebe stapanja i idealizacije). Sublimacija sirovu, agresivno-libidinoznu silu koju frustracija budi pretvara u sposobnost čekanja, deljenja i zdravog nadmetanja; bez nje se javlja pasivno izbegavanje ili očajničko, nefer traženje zadovoljenja odmah. Narcistička frustracija zaslužuje poseban osvrt: sublimacija ovde pretvara potrebu za ogledanjem i idealizacijom u zrelu ambiciju, dete uči da nedostatak potpunog divljenja ne ukida njegovu vrednost. Bez ovladavanja, ishod je sličan kod sve četiri vrste: dete izbegava situacije u kojima bi frustracija mogla da se pojavi, a to izbegavanje vremenom oblikuje sve krupnije životne odluke, po ceni da razvoj u toj oblasti trajno stane.

Tolerancija na ambivalenciju. Ova sposobnost je, pre svega, sposobnost da se donese odluka: da bi sublimisalo gubitak, poraz ili zabranjenu želju, dete mora da podnese ambivalenciju između ponuđenih izbora i sopstvenih želja i mogućnosti, izabere jednu opciju i ostane pri njoj. Segal (1957) povezuje ovu sposobnost sa depresivnom pozicijom: iz sposobnosti da se podnese gubitak celovitog, voljenog objekta izgrađena je sama sposobnost simbolizacije, temelj svake sublimacije. Klein (1957) dodaje da zahvalnost, sposobnost da se prizna i primi dobro koje je objekat dao, izrasta iz istog izvora kao reparacija; predlažemo da zahvalnost, sledeći ovu logiku, prethodi sublimaciji u nizu dečjeg iskustva. Latencija svakodnevno nudi male prilike za ovo vežbanje kroz izbor aktivnosti i prijatelja; kad izbor ostaje podnošljiv, tolerancija na ambivalenciju jača, a kad ne uspe, razvijaju se odbrambeni obrasci, površnost, izbegavanje odluka, koji u adolescenciji počinju da kroje dalji život.

Inicijativa i volja. Ove dve sposobnosti čine ono što Erikson naziva marljivošću, i obe počivaju na sublimaciji: slobodna volja dolazi kad dete nauči da uporan trud usmeri ka realnom cilju, umesto da ostane zarobljen u kontravolji ili slepoj poslušnosti; razvojna inicijativa dolazi kad dete nauči da rizik izlaganja i takmičenja pretvori u produktivan poduhvat, umesto u bezobzirno guranje napred ili potpuno povlačenje. Latenciju izdvaja to što ova dva procesa prvi put dobijaju realnu, spoljašnju scenu van porodice: dete koje uspe izlazi sa iskustvom da trud i rizik donose rezultat, dete kod koga sublimacija ne uspe izlazi sa suprotnim iskustvom koje postaje osnova za dalje izbegavanje u odraslom životu.

Ovih osam kompetencija ne funkcionišu odvojeno. Dete koje ne podnosi frustraciju teže će podneti i ambivalenciju prema drugu koji ga je upravo frustrirao. Dete bez stabilne konstantnosti objekta teže će naći volju da istraje kad je samo, van roditeljskog pogleda. Upravo to preplitanje objašnjava zašto latencija, naizgled uzana razvojna faza,

u sebi nosi tako veliki deo psihičke arhitekture.

Marljivost naspram inferiornosti: čvor integracije

Erikson (1950) je ovu razvojnu krizu nazvao marljivošću naspram inferiornosti. Interesantno je da u svakodnevnom govoru za opozit marljivosti koristimo izraz „lenjost“. No sama reč lenjost nosi moralni prizvuk koji zamagljuje ono što se zapravo dešava. Dete koje ne uspeva da razvije marljivost retko doživljava sebe kao lenjo, moralno manjkavo, nespremno da uloži trud. Ono sebe doživljava kao nedoraslo, strukturno nesposobno da iznese ono što se od njega traži, bez obzira na trud koji ulaže. Ova razlika nije samo terminološka: lenjost vidimo kao izbor koji se može ispraviti odlukom da se uloži više truda; nedoraslost je nedostatak kapaciteta koji odluka sama po sebi ne popravljja.

Kao što smo predložili, tri dodatna teorijska sočiva se mogu čitati kao tri opisa istog procesa, viđenog sa tri različite tačke. Kohutova dekteksa grandioznosti opisuje ovaj proces kroz sudbinu narcizma: dete u latenciji vežba da preživi udarac na sopstvenu grandioznu sliku o sebi, poraz, kritiku i poređenje sa vršnjacima koji su bolji, a da ta slika ne raspadne u fragmente. Kleinijanska integracija agresije i libida opisuje isti proces kroz sudbinu objekta: dete u latenciji vežba da podnese da isti nastavnik, isti roditelj, isti drug istovremeno voli i frustrira, bez cepanja na potpuno dobru i potpuno lošu figuru. Takođe, dete uči da ne cepa sliku o sebi pri susretu sa svojim ograničenjima: marljivost podrazumeva da nastavljamo da se trudimo i pokušavamo, čak i nakon neuspešnih pokušaja. Nekoliko neuspeha ne znači apsolutnu inferiornost, a biti loš u nečemu je prvi korak u postajanju dobrim u nečemu. Ego-psihološka sintetička funkcija opisuje isti proces kroz sudbinu delovanja: dete vežba da poveže unutrašnju želju sa spoljašnjim ograničenjem u jedan, koherentan čin koji ide ka realnom cilju, umesto da ostane rastrgnuto između želje i pravila.

Ova formulacija menja i kliničku sliku onoga što nazivamo osećajem inferiornosti kod odraslog klijenta. Klijent koji u terapiji kaže „nikad nisam bio dovoljno dobar“ retko opisuje jedan, izolovan neuspeh; opisuje hroničnu nesposobnost da neuspeh, kritiku ili poređenje integriše u sopstveni narativ bez fragmentacije selfa. Kad ograničenje ugrožava self umesto da bude samo informacija o trenutnom stanju veštine, jedina raspoloživa odbrana postaje ili potpuno izbegavanje izlaganja, spolja nalik skromnosti ili odsustvu ambicije, ili kompulzivno, manično postignuće koje nikad ne dozvoljava sebi trenutak realnog, tužnog, ali podnošljivog neuspeha. Marljivost, u punom smislu, nije odsustvo neuspeha, već sposobnost da se neuspeh dogodi, oseti i integriše, a da dete ipak ostane u igri.

Dete može da izađe iz perioda latencije sa realnim, otpornim osećanjem kompetentnosti (marljivost), ili sa jednim od dva izobličenja, hroničnim izbegavanjem izlaganja ili kompulzivnim, nikad dovoljno dobrim postignućem. Sledeća sekcija pokazuje zašto je zdrav razvojni ishod latencije danas manje siguran nego u Freudovo vreme. Nekad dete je moralo da integriše ograničenja pred jednim, koherentnim merilom vrednosti, dok danas to radi pred nekoliko, međusobno protivrečnih sistema vrednosti.

Problem fragmentiranog kulturnog ideala

Freud je latenciju zamišljao kao period smirivanja nagona koji zahteva predvidivo okruženje i dosledna pravila. Sarnoff (1976) ovaj zahtev imenuje precizno, kao rad latencije: latencija nije pasivan predah, već aktivan psihički rad koji dete mora da obavi, a taj rad je moguć samo u dovoljno pouzdanom okruženju, zaštićenom od seksualne i agresivne hiperstimulacije. Savremeno dete umesto takvog zatišja dobija stalnu hiperstimulaciju: mediji, društvene mreže i popularna kultura neprestano podstiču seksualizaciju, agresiju, potrošnju i takmičarsku logiku i time odlažu ili ometaju razvoj sublimacije i intelektualne radoznalosti. Morra (2020) opisuje savremene porodice kao hiperstimulišuće i „fluidne“ u sopstvenoj strukturi i ulogama, nesposobne da dete oslobode edipalnih i prededipalnih vezanosti, upravo one funkcije koju bi trebalo da obavi otac kao treći. Kad taj rad latencije izostane, dete biva gurnuto ka ranom, nestabilnom procesu adolescencije, izgrađenom, kako to opisuju Denis (2003) i Guignard (2011), na živom pesku, bez stabilne unutrašnje strukture koja bi taj proces mogla da podrži. Pervazivnost digitalnih uređaja, ako nije praćena vođstvom odraslih, postaje jedan od glavnih izvora ove hiperstimulacije kod dece latentnog uzrasta (Bergès-Bounes i Forget, 2017). Porodice su često haotične i nekonzistentne, a širi sistem vrednosti protivrečan: ono što odrasli promovišu kao ideal, (dobar đak, poslušno dete, odgovornost) sudara se sa onim što vršnjačka grupa nagrađuje, popularnost, transgresiju, kršenje pravila. Na društvenim mrežama ta protivrečnost se dodatno pojačava, dete se istovremeno poziva da bude „štreber“ i „faca“, poslušno i buntovno, moralno i pragmatično.

Empirijska građa ovome daje oprezan okvir: meta-analiza 87 studija sa 159.425 dece (Eirich et al., 2022) nalazi SLABU, ali značajnu i korelacionu (ne uzročnu) vezu dužeg ekranskog vremena sa problemima u ponašanju kod dece do 12 godina ($r \approx 0,11$ za eksternalizujuće, $r \approx 0,07$ za internalizujuće; autori izričito upozoravaju da se veza ne čita uzročno). Za latenciju je teorijski relevantniji predloženi mehanizam: ekrani mogu istiskivati san, kretanje, socijalnu razmenu i učenje – upravo aktivnosti kroz koje dete gradi kompetencije i kulturni ideal. Uticaj digitalnog sveta upravo na rani latentni period detaljno razmatra Meersand (2017).

Jovanović (2024a) ovu promenu prati kroz koncept vertikalnog nesvesnog. Za razliku od horizontalnog nesvesnog, organizovanog oko potiskivanja kao dominantnog mehanizma, vertikalno nesvesno počiva na cepanju i atomizaciji, novim odbrambenim mehanizmima koji dovode do stanja u kome svesni delovi uma ostaju međusobno nepovezani. Dete izloženo preopterećenju spoljnim stimulansima, informacionim, tehnološkim, seksualnim, ne razvija jedan, koherentan ego koji integriše iskustvo, već ego koji funkcioniše u paralelnim, slabo povezanim segmentima: verzija sebe koja postoji za roditelje, verzija za nastavnike, verzija za vršnjake uživo i verzija za anonimnu ili poluanonimnu publiku na mreži retko se susreću u jednoj, refleksivnoj svesti koja bi ih poredila i usklađivala. Jovanović i Stevanović (2024) prate paralelnu promenu na strani superega: put od neuroza konflikta viktorijanskog doba, u kojima je ego strepeo od strogog, moralističkog superega, preko narcističke kulture sa narcističkim ego idealom, do perversne kulture u kojoj je superego, njihovim rečima, demoliran, a eksploatacija drugog i uvlačenje drugog u sopstvenu eksploataciju postaju novonormalno stanje uma.

Ova dva rada, čitana zajedno, daju precizniji jezik za ono što smo opisali kao razliku između ego ideala i kulturnog ideala. Dete u latenciji, po klasičnom modelu, gradi jedan kulturni ideal koji dolazi kroz porodicu kao njenog prvog predstavnika i taj ideal, ma

kako strog ili blag, ma kako individualistički ili kolektivistički obojen, ostaje jedan, unutrašnje koherentan.

Franić i Günter (2010) su ovu kulturnu obojenost pokazali empirijski: u istraživanju sa 41 detetom u Nemačkoj i 41 u Brazilu (Franić, 2005), nemačka deca i roditelji bili su organizovani oko modela individualne kompetencije (samostalnost, lično postignuće), brazilska oko modela porodične idealizacije (solidarnost, socijalna empatija). Najupečatljiviji nalaz: varijabla „hrabar self“, roditeljsko ohrabrivanje deteta na smelost i preuzimanje rizika, imala je suprotne efekte u svakoj kulturi, kod brazilske dece povezana sa većom socijalnom empatijom, kod nemačke sa većom anksioznošću. Isti roditeljski postupak, drugim rečima, ne nosi jedno, univerzalno psihičko značenje, već se prelama kroz kulturnu matricu deteta. Ako se već jedan, koherentan kulturni filter tako izrazito razlikuje po preradi istog signala, teško je zamisliti šta se dešava sa detetom koje mora istovremeno da prerađuje četiri filtera, porodični, školski, vršnjački i digitalni, koji su međusobno suprotstavljeni. Treba naglasiti da ova studija pokazuje varijaciju kulturnog ideala između dve sredine, a ne fragmentaciju unutar jednog deteta; njeno prenošenje na situaciju istovremenih, protivrečnih merila kod istog deteta predstavlja teorijsku pretpostavku ovog rada, a ne direktan empirijski nalaz.

Razvojne potrebe dece u latentnom periodu

Da bi latentni period ispunio svoju funkciju, dete treba pet uslova u okruženju, čije odsustvo direktno objašnjava fragmentaciju opisanu u prethodnoj sekciji: (1) stabilnost i predvidivost, pouzdano, strukturirano okruženje sa doslednim odraslim figurama (Morra, 2020); (2) jasne, konzistentne granice, koje sada nisu samo zabrane kao u edipalnoj fazi, već okviri za delanje, i koje, kad su protivrečne između kuće, škole i interneta, ostavljaju dete bez orijentira; (3) grupnu pripadnost i kulturnu uklopljenost, sklad ili nesklad između porodične kulture i kulture šire zajednice koji direktno određuje koliko lako dete internalizuje osećaj pripadnosti, najoštrije kod dece migrantskih porodica (Franić i Günter, 2010); (4) strukturirana polja kompetencije, školu, sport i igru kao arene gde se energija sublimiše u takmičenje i znanje; i (5) afektivnu dostupnost roditelja, emocionalno sidrište koje prati prve uspehe i neuspehe deteta u spoljašnjem svetu. Kad su ovi uslovi ispunjeni, agresivni i seksualni nagoni bivaju sublimisani u učenje, igru i istraživanje, formira se zdrav ego ideal i kulturni ideal koji jedan drugog ne isključuju; njihovo odsustvo vodi ka različitim obrascima patološkog razvoja, u zavisnosti od toga koji je uslov najviše nedostajao.

Patološki razvoj u latentnoj fazi

Freud (1905, 1923) neuspeh latencije vidi kao posledicu nedovoljno stabilnih granica i nepotpunog potiskivanja: nagon ostaje sirov i izbija kroz acting-out, agresivnost ili neprilagođeno seksualno ponašanje. Erikson (1950, 1963) ovaj neuspeh raspoređuje na dva pola: maladaptacija se javlja kad okruženje previše naglašava postignuće, dete razvija hiperintelektualizaciju i kompulzivno postignuće, emocionalni život potiskuje kroz racionalizaciju i krutost. Anna Freud (videti Sandler i Freud, 1985) ranu intelektualizaciju u latenciji vidi kao zabrinjavajući znak moguće šizoidne strukture; Morra (2020) ovu ocenu nijansira kroz slučaj Filipa, devetogodišnjaka iz duboko poremećene porodice koji je terapeutkinju rano pitao „Da li je Bog svemoćan? Ako jeste, onda je zao“, a posle osamnaest meseci rada stigao do pitanja o sopstvenoj smrtnosti. Prema Morrinom tumačenju, ovo rano filozofiranje nije bilo odbrana koja zamenjuje osećanje, već pokušaj deteta da afekt obradi na simboličkom nivou, moguć upravo zato što je imao terapeutkinju koja je pratila njegovo emocionalno značenje: ista, naizgled zabrinjavajuća pojava može biti i simptom i znak da dete gradi sposobnost da misli ono što bi inače moralo da evakuise kroz postupak.

U okviru šireg, još neobjavljenog teorijskog rada na karakterologiji OLI integrativne psihodinamske psihoterapije predlažemo radnu hipotezu da se malignitet i maladaptacija organizuju u prepoznatljivu mrežu latencijskih podtipova, od inertno-povlaćućih do grandioznih virtuoznih obrazaca, povezanih onim što nazivamo trinarnom šemom volje (Jovanović, 2013): deficit volje govori „ne mogu“, rigidna volja „moram“, zrela volja „biram“. Ovu mrežu ovde samo najavljujemo, ne kao potvrđenu klasifikaciju, već kao predlog razrađen u pomenutom radu.

Izuzetak su histerični karakteri, koji tipično ne razvijaju nijedan od ovih podtipova, već pokazuju nedostatak latencijske konsolidacije uopšte, jer je latencija prekinuta pubertetskom seksualnošću pre nego što su radne ego funkcije stigle da se učvrste. Ovaj nalaz podseća da fragmentacija kulturnog ideala nije jedini put ka nepotpunoj konsolidaciji: kod ovih karaktera edipalna tema ostaje dominantna organizujuća sila.

Problem latencije nam daje i bolje razumevanje poznatih poremećaja ličnosti iz DSM klasifikacije. Opsesivno-kompulzivni poremećaj ličnosti je ekstremna forma onoga što je trebalo da bude izgrađeno, rigidna savesnost i potreba za kontrolom (Freud, 1908) – u OLI terminima, deficit tolerancije na ambivalenciju, gde osoba kompulzivnom kontrolom ukida ambivalenciju umesto da je integriše. Izbegavajući obrazac nastaje kad dete internalizuje hroničan osećaj inferiornosti i strah od vršnjačke procene – deficit inicijative, gde osoba ceo život organizuje oko izbegavanja scene na kojoj bi poređenje moglo da se dogodi. Poremećaji u spektru narcizma nastaju kad ne dođe do adekvatne raspodele narcističke energije između ego ideala i kulturnog ideala (Franić i Günter, 2010) – deficit u toleranciji na narcističke frustracije, gde grandioznost ostaje sirova i zavisna od neprekidnog spoljašnjeg potvrđivanja.

Ove kategorije nisu uvek čiste; dete često nosi kombinaciju deficita, pogotovo kad je izloženo neuslađenoj porodičnoj i široj kulturi usled migracije ili socijalne marginalizacije, gde se hroničan osećaj nepripadanja preklapa sa depresivnim tendencijama i konfuzijom identiteta. Anna Freud (1936) i Hartmann (1939/1958, 1964) ovde dodaju važnu napomenu: sposobnosti za učenje, koncentraciju i izvršavanje zadataka, ono što nazivaju radnim ego funkcijama, jesu centralni kapaciteti koji se u latenciji grade i njihov deficit retko ostaje izolovan na jednu, čistu dijagnostičku kategoriju već se provlači kroz više njih istovremeno.

Klinička ilustracija

Sledeći prikaz je kompozitan i anonimizovan, sastavljen tako da ilustruje dinamiku opisanu u prethodnim sekcijama, ne da predstavlja jednu, prepoznatljivu osobu.

Klijentkinja ima nešto preko pedeset godina i na rukovodećoj je poziciji u tehnološkoj kompaniji. Javila se na terapiju jer razmatra napuštanje korporativnog sveta za samostalno konsultantsko preduzetništvo. O sebi kaže da je sklona „natrpavanju sebe“ i da je prati hronično pitanje „da li sam dovoljno dobra“, uprkos tome što se u karijeri odavno dokazala; samostalan rad bi značio da mora sama sebi da dokazuje vrednost, bez institucije koja tu potvrdu isporučuje kroz titulu i platu.

Njeno iskustvo latencije nosi tačno onu vrstu dvostrukosti koju smo opisali. Kao dete družila se sa starijom decom, trudeći se da ih stigne; kad bi ih nadmašila, nastavnica bi pred razredom rekla „ako ona mlađa može, zašto vi ne možete?“. Njen trud se nije video ni u jednoj situaciji, jer je i sustizanje i nadmašivanje bilo podrazumevano, ne primećeno kao napredak. Ovo je začarani krug u kome nevidljivost truda, umesto da ga obesmisli, samo ga učvršćuje.

Ista dinamika izbija i na porodičnim letovanjima: radije bi sedela na plaži, ali skoro uvek učestvuje u aktivnom odmoru sa tinejdžerima, jer joj se čini da nešto propušta. U radu smo došli do razlike između „ja ovo mogu, ali neću“ i „ja ovo mogu, i zato moram, da bih pokazala da mogu“ – ova druga je Rankova (1936) savesnost dužnosti u čistom obliku, čin koji izgleda kao slobodan izbor, a zapravo je dokazivanje pred unutrašnjim sudom koji ne prihvata odbijanje kao legitiman odgovor.

Rečenicu „mogao bi, samo neće“ uobičajeno vezujemo za nezrelu ljutnju zavisnih struktura koje objekat još ne doživljavaju kao ograničen; sazrevanje podrazumeva pomak ka „ne može, i to je tužno, svi imamo granice“. Kod ove klijentkinje ta ista rečenica danas je pred njom sa druge strane: kao majka treba da bude ta koja bez krivice kaže „mogla bih da ronim s vama, ali neću“, ne osećajući da nekome nešto uskraćuje. Ista sposobnost da kaže „mogu, ali biram drugačije“ bez potrebe da to opravda dokazom jeste i ono što joj nedostaje da odluku o napuštanju korporativnog okvira donese kao slobodan izbor, a ne kao još jedno polje na kome mora unapred da dokaže uspeh pre nego što pokuša.

Terapijske implikacije

Kad odrasli klijent nosi nerazrešen problem školskog dvorišta, terapijski rad cilja tri sposobnosti koje možemo posmatrati hijerarhijski.: svaka viša sposobnost počiva na temelju prethodne, niže sposobnosti.

Prepoznavanje kontradiktornih unutrašnjih glasova. Prvi zadatak terapeuta nije da odmah traži jedno jasno merilo iza klijentove nesigurnosti, već da pomogne klijentu da identifikuje i prepozna nekoliko različitih, često suprotstavljenih unutrašnjih glasova, svaki formiran u drugom segmentu latentnog perioda. Kod klijentkinje iz prethodne sekcije jedan glas zahteva da stigne stariju decu, drugi zahteva da ih nadmaši, treći joj kaže da njena vrsta „ženske“ kompetencije nije prava vrednost u „muškom“ inženjerskom svetu. Dok su ti glasovi nesvesni i nepriznati deluju kao jedan, monolitan sud, „nikad nisi dovoljno dobra“. Tek kad se razdvoje i imenuju pojedinačno, klijent može da ih proceni svaki za sebe, umesto da ih trpi kao jedinstvenu, neupitnu presudu. Celovitost objekta i tolerancija na ambivalenciju su ključne sposobnosti koje treba da iznesu ovaj proces.

Prepoznavanje glasova, samo po sebi, ne oslobađa klijenta potrebe da svakom od njih udovolji. Kod klijentkinje iz prethodne sekcije uočavamo potrebu da bude dovoljno dobra

i za stariju decu, i za nastavnicu, i za inženjersku kulturu koja njenu vrstu kompetencije ne prepoznaje kao vrednu. Prisutna je fantaziju o sopstvenoj savršenosti koja bi u isto vreme ugodila svakom od ovih glasova, što je u realnosti nemoguće. Terapijski rad ovde cilja upravo tu fantaziju: ono što Kohut naziva dekateksom grandioznosti jeste postepeno povlačenje narcističke investicije iz ideje da postoji jedna, konačna mera koja bi sve glasove učutkala, i njeno preusmeravanje u realnu, ali ograničenu ambiciju. Kod klijentkinje, to se najjasnije vidi u razlici između „moram da dokažem“ i „mogu, ali neću“: prva rečenica i dalje traži odobrenje glasova, druga više ne traži ništa, jer vrednost više ne zavisi od toga da li je neko drugi primetio trud. Tek kad ta potreba za potvrdom popusti, otvara se prostor za sledeći zadatak: sada kada više ne moramo da dokazujemo vrednost nijednom pojedinačnom glasu, možemo različite vrednosti za koje se različiti glasovi zalažu pokušati da spojimo u jednu, koherentnu sliku sebe. Drugim rečima, potrebno je da klijent u dovoljnoj meri razvije tolerancija na frustraciju narcističkih potreba, pre nego što se pređe na sledeći nivo.

Hartmannova sintetička funkcija, koju smo opisali kao sposobnost da se unutrašnja želja poveže sa spoljašnjim ograničenjem u koherentan čin, u terapiji dobija novu primenu: umesto da spaja želju sa ograničenjem u jednom zadatku, klijent uči da spoji nekoliko sukobljenih identitetskih zahteva u jednu, podnošljivu sliku sebe. Cilj je integracija u kojoj kompetencija i pripadnost, akademski uspeh i rodna uloga, trud i njegovo priznanje mogu koegzistirati, a da jedno ne mora da pobedi drugo.

Izgradnja sopstvenog, integrisanog kulturnog ideala. Poslednji i najzahtevniji korak jeste da klijent, često prvi put u životu, svesno izabere prema kom merilu želi da meri sebe, umesto da nasleđeno merilo prihvata kao dato. Ovaj korak se u praksi retko dešava kroz uvid sam po sebi; dešava se kroz ponovljeno vežbanje u realnim, svakodnevnim situacijama, tačno onim koje su prvobitno formirale problem. Kod klijentkinje, to je značilo doslovno izgovoriti rečenicu „mogu, ali neću“ u porodičnom kontekstu i ostati u sopstvenom telu dok reakcija okoline dolazi, umesto da se automatski povuče u dokazivanje. U taksonomiji terapijskih ciljeva OLI IPP, ovom proradom i uvežbavanjem rečenice „mogu, ali neću“ razvija se slobodna volja kroz eksplicitnu toleranciju tuđeg razočaranja. Klijent zna da će njegov postupak možda izneveriti tuđe očekivanje i ostaje prisutan sa nelagodom koja usledi, umesto da je izbegne unapred ili je nadoknadi naknadnim prekomernim trudom. Terapeut ovde ne nudi novo, ispravnije merilo koje bi trebalo da zameni staro; terapeut drži prostor u kome klijent otkriva da odbijanje ne mora da povuče kaznu i da ograničenje ne mora da bude praćeno krivicom.

Ova tri nivoa prate redosled uspostavljen kroz rad. Prvo se proveravaju i učvršćuju **celovitost objekta i tolerancija na ambivalenciju** (Klajn, Segal). Na tom temelju se dalje može raditi na postepenoj dekateksi grandioznosti (Kohut), čime se razvija **tolerancija na frustraciju narcističkih potreba**. Na kraju, sintetička funkcija ega (Hartman) primenjena na čitav identitet ojačava zrelu **volju**.

Celovitost objekta i tolerancija na ambivalenciju grade se ponovnom proradom depresivne pozicije pred novim izazovima kulture, kako bi self i objekat mogli da se sagledaju kao dovoljno dobri uprkos protivrečnim zahtevima te iste, fragmentisane kulture. Dekateksa grandioznosti dodatno oslobađa klijenta od potrebe za konstantnom tuđom potvrdom, kroz razvoj realnog samopoštovanja i ambicija, **čime se ojačava tolerancija na frustraciju narcističkih potreba**. Svakodnevnim rečnikom, klijent prihvata i podnosi da se svetu ne može udovoljiti. Sintetička funkcija omogućava da klijent zadovolji svoje nagonske potrebe kroz voljnu akciju usklađenu sa aspektima

kulture koji su mu značajni, što donosi osećaj kompetentnosti: „Ja mogu da funkcionišem u ovoj kulturi ili zajednici. Dovoljno sam dobar, sposoban sam da marljivo učim i ovladavam veštinama koje su mi značajne za život i to radim u skladu sa svojim talentima i limitima, unutar meni važnih zajednica kojima osećam da pripadam.“ Pitanja latencije, pitanja pripadnosti kulturi, doprinosa zajednici i sopstvene vrednosti unutar zajednice ostaju prisutna kroz ceo život. Ovladavanje sublimacijom je uvek aktuelan zadatak koji terapija može da nastavi tamo gde je razvoj, zbog fragmentiranog okruženja, stao.

Zaključak

Latencija nije pauza u razvoju, ni prazan hod pre adolescencije. To je period u kome dete gradi dva odgovora, jedan na pitanje koliko vredi, a drugi na pitanje gde pripada. Klasična freudovska slika, teorija objektnih odnosa, ego psihologija i self psihologija opisuju, svaki svojim jezikom, isti razvojni čvor: sposobnost da se sublimacija uvežbava i održava uprkos ograničenjima i neuspesima. Za neke stvari smo talentovani i marljivo razvijamo taj talenat; za druge smo inferiorni, ali kroz trud postajemo bolji onoliko koliko život zahteva; a za neke ostajemo inferiorni i to je u redu, jer ne moramo svi biti dobri u svemu, isto kao što vrhunski sportista ne mora biti i vrhunski matematičar. Većina nas bi se osećala inferiorno pred zadatkom putovanja u svemir, ali to ne znači da nismo preduzimljivi, produktivni i kompetentni u onim sferama koje smo **mi izabrali kao važne**.

Ovaj razvojni zadatak je oduvek bio zahtevan. Freudovo vreme je detetu, makar u načelu, nudilo jedno, koherentno merilo prema kome se taj zadatak rešavao. Danas dete retko ima taj oslonac. Porodica, škola, vršnjačka grupa i digitalni svet nude paralelna, često sukobljena merila, i dete mora da integriše ne jedno ograničenje, već nekoliko, međusobno protivrečnih zahteva pre nego što uopšte stigne do pitanja da li je „dovoljno dobro“. Vertikalno nesvesno i fragmentacija superega, koje Jovanović i Stevanović opisuju u savremenom kulturnom kontekstu oblikuju svakodnevno iskustvo deteta u učionici i dvorištu i ostavljaju trag koji terapeut sreće decenijama kasnije, kod naizgled uspešnog, kompetentnog odraslog klijenta koji i dalje ne zna prema kom merilu da meri sebe. (Ovu tvrdnju treba shvatiti kao hipotezu, a ne kao utvrđenu istorijsku činjenicu: i Beč Freudovog doba bio je kulturno raznorodan. Ono što se ovde tvrdi jeste relativno povećanje broja i međusobne protivrečnosti merila kojima je savremeno dete izloženo.)

Ovaj rad je pokušaj da se latencija vrati u središte pažnje kao živ, aktivan proces koji nastavlja da se odvija, ili da ostaje nedovršen i u odraslom dobu. Dalje istraživanje bi moglo empirijski proveriti u kojoj meri fragmentacija kulturnog ideala korelira sa specifičnim OLI kompetencijskim deficitima i da li terapijski rad koji eksplicitno cilja sintetičku funkciju primenjenu na identitet, kako je ovde predloženo, ubrzava integraciju bolje od pristupa koji cilja pojedinačne simptome. Do tada ostaje da svaki terapeut, susrećući se sa klijentovim sopstvenim problemom školskog dvorišta, prepozna da je važno obraditi konfuziju koja nastaje kada klijent pokušava da proceni sebe prema više međusobno sukobljenih kriterijuma.

Reference

- Andreas-Salomé, L. (1962). The dual orientation of narcissism. *Psychoanalytic Quarterly*, 31, 1-30.
- Bergès-Bounes, M., & Forget, J. M. (2017). Les écrans de nos enfants [Our children's screens]. *Èrès*.

- Bion, W. R. (1977). *Seven servants: Four works*. Jason Aronson.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1975). *The ego ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. Norton.
- Denis, P. (2003). Quelle latence pour les enfants d'aujourd'hui? [What kind of latency period for today's children?]. *Neuropsychiatrie de l'Enfance et de l'Adolescence*, 51, 288-291.
- Eirich, R., McArthur, B. A., Anhorn, C., McGuinness, C., Christakis, D. A., & Madigan, S. (2022). Association of screen time with internalizing and externalizing behavior problems in children 12 years or younger: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Psychiatry*, 79(5), 393-405. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2022.0155>
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. Norton.
- Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed.). Norton.
- Franićek, M. L. (2005). *Mental representations of parents and family structure of first grade elementary school children from two countries-Brazil and Germany: Similarities and differences* [Doktorska disertacija]. Univerzitet u Tbingenu.
- Franićek, M. L., & Günter, M. (2010). *On latency: Individual development, narcissistic impulse reminiscence and cultural ideal*. Karnac Books.
- Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defence*. Hogarth Press.
- Freud, S. (1905). Three essays on the theory of sexuality. *Standard Edition*, 7, 123-246.
- Freud, S. (1908). Character and anal erotism. *Standard Edition*, 9, 167-176.
- Freud, S. (1914). On narcissism: An introduction. *Standard Edition*, 14, 67-102.
- Freud, S. (1916-1917). Introductory lectures on psycho-analysis. *Standard Edition*, 15-16.
- Freud, S. (1921). Group psychology and the analysis of the ego. *Standard Edition*, 18, 65-143.
- Freud, S. (1923). The ego and the id. *Standard Edition*, 19, 1-66.
- Freud, S. (1926). Inhibitions, symptoms and anxiety. *Standard Edition*, 20, 75-176.
- Freud, S. (1927). The future of an illusion. *Standard Edition*, 21, 1-56.
- Freud, S. (1930). Civilization and its discontents. *Standard Edition*, 21, 57-145.
- Freud, S. (1933). New introductory lectures on psycho-analysis. *Standard Edition*, 22, 1-182.
- Gilmore, K. (1990). Aggression and sadism in children: Developmental considerations. *Psychoanalytic Study of the Child*, 45, 77-102.
- Green, A. (2001). *Life narcissism, death narcissism*. Free Association Books.
- Guignard, F. (2011). Réflexions d'une psychanalyste sur l'enfant dans la société occidentale aujourd'hui [A psychoanalyst's reflections on children in today's western society]. In F. Castarède (Ed.), *L'image et la pensée* [Image and thinking]. Érès.
- Hammerman, S. (1965). Conceptions of superego development. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 13, 320-355.
- Hanly, C. (1984). Ego ideal and ideal ego. *International Journal of Psychoanalysis*, 65, 253-261.
- Hartmann, H. (1939/1958). *Ego psychology and the problem of adaptation*. International Universities Press. (Originalno objavljeno 1939)
- Hartmann, H. (1964). *Essays on ego psychology*. International Universities Press.
- Jones, M. (1953). *The therapeutic community: A new treatment method in psychiatry*. Basic Books.
- Jovanović, N., Kontić, A., Senić, R., & Jovanović, S. (2013). Sposobnost za ljubav i rad: O.L.I. integrativna psihodinamska psihoterapija [The capacity for love and work: O.L.I. integrative psychodynamic psychotherapy] (Tomovi 1-2). Beoknjiga.
- Jovanović, N. (2024a). Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane / Vertical unconsciousness and new defense mechanisms. *Insights: Journal of the European Association for Integrative Psychodynamic Psychotherapy*, 1, 49-74. ISSN 3042-3341 (Online).

- Jovanović, N., & Stevanović, A. (2024). Promene u super egu savremenog čoveka / Transformations of the superego in contemporary individuals. *Insights: Journal of the European Association for Integrative Psychodynamic Psychotherapy*, 1, 76-101. ISSN 3042-3341 (Online).
- Klein, M. (1935). A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states. *International Journal of Psychoanalysis*, 16, 145-174.
- Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *International Journal of Psychoanalysis*, 21, 125-153.
- Klein, M. (1957). *Envy and gratitude: A study of unconscious sources*. Tavistock Publications.
- Knight, R. (2014). A hundred years of latency: From Freudian psychosexual theory to dynamic systems nonlinear development in middle childhood. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 62(2), 203-235. <https://doi.org/10.1177/0003065114531044>
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. International Universities Press.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. International Universities Press.
- Linehan, M. M., Armstrong, H. E., Suarez, A., Allmon, D., & Heard, H. L. (1991). Cognitive-behavioral treatment of chronically parasuicidal borderline patients. *Archives of General Psychiatry*, 48(12), 1060-1064. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1991.01810360024003>
- Linehan, M. M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Loewald, H. W. (1962). The superego and the ego ideal: II. Superego and time. *International Journal of Psychoanalysis*, 43, 264-268.
- Maroudas, C., Wiseman, H., & Harel, J. (2023). The 'wave-particle' child: Reconnecting the disconnect in the concept of latency. *Journal of Child Psychotherapy*, 49(3), 412-431. <https://doi.org/10.1080/0075417X.2023.2216320>
- Meersand, P. (2017). Early latency and the impact of the digital world: Exploring the effect of technological games on evolving ego capacities, superego development, and peer relationships. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 70(1), 179-194. <https://doi.org/10.1080/00797308.2016.1277883>
- Morra, P. (2020). Some thoughts on the "new" latency age: Normality and psychopathology. *International Forum of Psychoanalysis*, 29(3), 175-179. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2019.1691261>
- Novick, K. K., & Novick, J. (2005). *Fearful symmetry: The development and treatment of sadomasochism*. Jason Aronson.
- Rank, O. (1936). *Will therapy*. Knopf.
- Reich, A. (1954). Early identifications as archaic elements in the superego. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2, 218-238.
- Rosenfeld, H. (1987). *Impasse and interpretation*. Tavistock.
- Sandler, J., & Freud, A. (1985). *The analysis of defense: The ego and the defense mechanisms revisited*. International Universities Press.
- Sarnoff, C. A. (1976). *Latency*. Jason Aronson.
- Segal, H. (1957). Notes on symbol formation. *International Journal of Psychoanalysis*, 38, 391-397.
- Winnicott, D. W. (1960). The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psychoanalysis*, 41, 585-595.

Abstract

In classical psychoanalytic literature, the latency phase is described as a period of drive sublimation and relative quiescence preceding adolescence. This paper proposes that latency is, at its core, a period in which the child builds an answer to two questions – where do I belong, and by what standard am I worthy – and that this process becomes harder to accomplish in contemporary culture when, instead of one coherent cultural ideal, the child receives contradictory standards from family, school, the peer group, and the digital world. The paper links the classical Freudian picture of latency with object relations, ego psychology, and self psychology, systematically threading them through the model of eight basic developmental competencies of personality (OLI IPP), and shows, through the lens of Erikson's industry-versus-inferiority axis, how three seemingly different processes converge: Kohut's decathexis of grandiosity, the Kleinian integration of aggression and libido, and the ego-psychological synthetic function – all of which, at bottom, describe the same capacity: to tolerate an encounter with a present limitation (momentary inferiority) without a collapse of sublimation, so that one can keep trying and still see oneself as competent even when something is not going well. From this theoretical framework, the paper draws concrete therapeutic implications for work with adult clients who carry unresolved "schoolyard problems," illustrated through a composite clinical vignette.

Keywords: latency, industry, cultural ideal, basic developmental competencies, self psychology, ego ideal, OLI integrative psychodynamic psychotherapy